

ΕΛΕΓΚΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

ΤΗΣ 8^{ης} ΓΕΝΙΚΗΣ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΗΣ ΤΗΣ ΟΛΟΜΕΛΕΙΑΣ ΤΟΥ ΕΛΕΓΚΤΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΤΗΣ 29^{ης} ΑΠΡΙΛΙΟΥ 2020

ΜΕΛΗ : Ιωάννης Σαρμάς, Πρόεδρος, Σωτηρία Ντούνη, Μαρία Βλαχάκη, Άννα Λιγωμένου, Γεωργία Μαραγκού, Αγγελική Μαυρουδή, Κωνσταντίνος Κωστόπουλος και Μαρία Αθανασοπούλου, Αντιπρόεδροι, Βασιλική Ανδρεοπούλου, Ευαγγελία - Ελισάβετ Κουλουμπίνη, Σταμάτιος Πουλής, Κωνσταντίνα Ζώη, Δέσποινα Καββαδία - Κωνσταντάρα, Αγγελική Μυλωνά, Γεωργία Τζομάκα, Θεολογία Γναρδέλλη, Βιργινία Σκεύη, Κωνσταντίνος Εφεντάκης, Βασιλική Σοφιανού, Αγγελική Πανουτσακοπούλου, Δέσποινα Τζούμα, Δημήτριος Τσακανίκας, Ευφροσύνη Παπαθεοδώρου, Βασιλική Προβίδη, Κωνσταντίνος Παραθύρας, Ασημίνα Σακελλαρίου, Αργυρώ Μαυρομαμάτη, Ευαγγελία Σεραφή, Κωνσταντίνος Κρέπης, Ειρήνη Κατσικέρη, Γεωργία Παπαναγοπούλου, Νεκταρία Δουλιανάκη, Νικολέτα Ρένεση, Αικατερίνη Μποκώρου, και Αντιγόνη Στίνη, Σύμβουλοι. Οι Σύμβουλοι Γεώργιος Βοΐλης, Ελένη Λυκεσά, Δημήτριος Πέππας και Στυλιανός Λεντιδάκης, απουσίασαν δικαιολογημένα, ενώ η Σύμβουλος Βασιλική Πέππα αποχώρησε από τη διάσκεψη, σύμφωνα με τη διάταξη της παρ. 1 του άρθρου 2 του ν. 1968/1991.

ΓΕΝΙΚΟΣ ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ : Αντώνιος Νικητάκης, Επίτροπος Επικρατείας, κωλυομένης της Γενικής Επιτρόπου της Επικρατείας στο Ελεγκτικό Συνέδριο, Χρυσούλας Καραμαδούκη.

ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ : Ελένη Αυγουστόγλου, Επίτροπος, Προϊσταμένη της Γραμματείας του Ελεγκτικού Συνεδρίου.

ΘΕΜΑ Α΄

Με την αριθμ. πρωτ. 19695/3.4.2020 πράξη του Προέδρου του Ελεγκτικού Συνεδρίου ανατέθηκε στη Σύμβουλο Αργυρώ Μαυρομαμάτη η εισήγηση στην Ολομέλεια του Ελεγκτικού Συνεδρίου περί τη διενέργεια διασκέψεων της Ολομέλειας του Δικαστηρίου σε έκτακτες περιόδους με τη χρήση του εργαλείου ePresence. Το περιεχόμενο της εν λόγω πράξης έχει ως εξής:

«Με την παρούσα πράξη ορίζεσθε εισηγήτρια στην Ολομέλεια του Δικαστηρίου προκειμένου να

(α) διερευνήσετε την ύπαρξη, στο σύνολο της έννομης τάξης, ερείσματος για τη διενέργεια διαδικτυακών διασκέψεων των δικαστικών σχηματισμών της Ολομέλειας σε έκτακτες περιόδους ως η παρούσα, καθώς και τους συναφείς όρους και τις προϋποθέσεις για οργάνωση τέτοιων διασκέψεων,

(β) διερευνήσετε, κατόπιν επικοινωνίας με τους αρμόδιους φορείς και πρόσωπα, ζητήματα ασφάλειας και απορρήτου της επικοινωνίας σχετικών με τη χρήση του εργαλείου ePresence που διατίθεται από το Εθνικό Δίκτυο Υποδομών Τεχνολογίας και Έρευνας,

(γ) συγκρίνετε, με τις πληροφορίες που θα συγκεντρώσετε από αρμόδιους φορείς και πρόσωπα, τις εγγυήσεις ασφάλειας και απορρήτου που διασφαλίζονται στην επικοινωνία μέσω του ePresence με αυτές που διασφαλίζονται από τις ιδιωτικές εταιρίες παρόχους ηλεκτρονικών διευθύνσεων, και εισηγηθείτε στην Ολομέλεια τη λήψη απόφασης περί τη διενέργεια τηλεδιασκέψεων από αυτήν.

Εφόσον συνεχισθεί η ισχύς των εφαρμοζόμενων περιοριστικών μέτρων στις μετακινήσεις και συγκεντρώσεις μετά τον τρέχοντα μήνα, θα εισηγηθείτε στην Ολομέλεια που θα συνέλθει σε τηλεδιάσκεψη.»

Η ορισθείσα ως εισηγήτρια, Σύμβουλος του Ελεγκτικού Συνεδρίου, Αργυρώ Μαυρομμάτη εξέθεσε ενώπιον της Ολομέλειας του Δικαστηρίου τα ακόλουθα:

I. Εισαγωγή

1. Μία από τις συνέπειες της εξάπλωσης της πανδημίας από τη νόσο Covid-19 είναι και η απότομη ενηλικίωση της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης¹, εντός της οποίας κατατάσσεται η τηλεργασία. Η τηλεργασία αποτελεί έννοια γένους σε σχέση με την τηλεδιάσκεψη. Τηλεργασία (remote working, telecommuting, home office) ή εργασία από απόσταση είναι μια μορφή εργασίας, κατά την οποία οι εργαζόμενοι έχουν τη δυνατότητα να εργάζονται από οπουδήποτε και οποιαδήποτε ημέρα και ώρα². Η τηλεργασία θα μπορούσε να θεωρηθεί και το «δώρο» του κορωνοϊού!³ Τηλεδιάσκεψη (videoconference) είναι η σύγχρονη (ταυτόχρονη) συνάντηση από απόσταση, κατά κανόνα μέσω

¹ Διομ. Σπινέλλη, Η απότομη ενηλικίωση της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης, Καθημερινή, 26.4.2020.

² Γ. Παπούλια - Δημ. Τζιράκη, Η εξ αποστάσεως εργασία-το μέλλον στον επιταχυντή του Κορωνοϊού, έκθεση, todiktio.eu. Η έννοια της τηλεργασίας δεν είναι άγνωστη στον έλληνα νομοθέτη, βλ. το άρθρο 5 του ν. 3846/2010 «εγγυήσεις για την εργασιακή ασφάλεια» (φ. 66 Α').

³ Αθανασία Στέφου, άρθρο στο περιοδικό Hellenic Nexus, τεύχος 153, Απρίλιος 2020, σελ. 34. Γερμανία: Νομοσχέδιο για την εργασία από το σπίτι και μετά τη λήξη της πανδημίας σκοπεύει να προωθήσει η κυβέρνηση, Καθημερινή, 26.4.2020.

διαδικτύου⁴. Για την υποστήριξη υπηρεσίας τηλεδιάσκεψης υπάρχουν πλατφόρμες ελεύθερου ανοικτού, αλλά και εμπορικού λογισμικού.

2. Ενημερωτικά σημειώνεται ότι τα τεχνολογικά μέσα ως αρωγοί τόσο στην λειτουργία των συλλογικών οργάνων, όσο και στην απονομή της δικαιοσύνης είχαν ήδη εισαχθεί νομοθετικά. Καταρχάς, στη διάταξη του άρθρου 14 του Κώδικα Διοικητικής Διαδικασίας (ν. 2690/1999, φ. 45 Α'), προστέθηκε με το άρθρο 6 παρ. 7 του ν. 3242/2004 (φ. 102 Α'), παραγρ. 13, στην οποία ορίζεται ότι «Τα συλλογικά όργανα είναι δυνατό να συνεδριάζουν και με τη χρήση ηλεκτρονικών μέσων (τηλεδιάσκεψη). Στις περιπτώσεις αυτές, με απόφαση του Υπουργού Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης, καθορίζονται ο τόπος της συνεδρίασης, ο τρόπος διαπίστωσης της απαρτίας και διασφάλισης της μυστικότητας της συνεδρίασης, ο τρόπος τήρησης των πρακτικών και κάθε άλλη λεπτομέρεια αναφορικά με τη λειτουργία των συλλογικών οργάνων». Επίσης, έχει εκδοθεί το π.δ. 142/2013 (φ. 227 Α') «Εφαρμογή της τηλεοπτικής συνεδρίασης σύμφωνα με τις διατάξεις του ΚΠολΔ.». Το διάταγμα αυτό ρυθμίζει ζητήματα σχετικά με τη διεξαγωγή τηλεοπτικής συνεδρίασης στην πολιτική δίκη, τηλεσυζήτησης και τηλεκατάθεσης, διεξαγωγή μαρτυρικής κατάθεσης, ωστόσο το διάταγμα αυτό δεν έχει τεθεί μέχρι σήμερα σε εφαρμογή. Σε επίπεδο δικαίου της Ένωσης, ο Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1206/2001 του Συμβουλίου της 28ης Μαΐου 2001 για τη συνεργασία μεταξύ των δικαστηρίων των κρατών μελών κατά τη διεξαγωγή αποδείξεων σε αστικές ή εμπορικές υποθέσεις στο άρθρο 10 παρ. 4 προβλέπει ότι «Το αιτούν δικαστήριο μπορεί να ζητήσει από το δικαστήριο εκτελέσεως να χρησιμοποιήσει τηλεπικοινωνιακές τεχνολογίες κατά τη διεξαγωγή των αποδείξεων, ιδίως τηλεσυνδιασκέψεις. Το δικαστήριο εκτελέσεως ανταποκρίνεται στο αίτημα αυτό, εκτός αν τούτο δεν συνάδει προς το δίκαιο του κράτους μέλους του δικαστηρίου εκτελέσεως ή λόγω μειζόνων πρακτικών δυσκολιών. Εάν, για έναν από τους ανωτέρω λόγους, το δικαστήριο εκτελέσεως δεν ανταποκρίνεται στο αίτημα αυτό, ενημερώνει σχετικά το αιτούν δικαστήριο (...) Εάν το αιτούν δικαστήριο ή το δικαστήριο εκτελέσεως δεν έχει πρόσβαση στα προαναφερθέντα τεχνικά μέσα, αυτά τα μέσα μπορούν να καταστούν διαθέσιμα από τα δικαστήρια κατόπιν αμοιβαίας συμφωνίας.».

II. Νομική ανάλυση

3. Ενόψει της εξαιρετικά επείγουσας και απρόβλεπτης ανάγκης για την αντιμετώπιση των αρνητικών συνεπειών, λόγω της εμφάνισης της νόσου

---

⁴ Για έναν πλήρη και αναλυτικό ορισμό της τηλεδιάσκεψης βλ. το άρθρο 1 της Κ.Υ.Α. 429/13.3.2020 (φ. 850 Β').

Covid-19, τον περιορισμό της διάδοσής του και τη λήψη συναφών και αναγκαίων μέτρων για την οικονομία της Χώρας και την αγορά εργασίας, εκδόθηκε, έχοντας υπόψη την παράγραφο 1 του άρθρου 44, σε συνδυασμό προς την παράγραφο 5 του άρθρου 5 και την παράγραφο 3 του άρθρου 21 του Συντάγματος, η Πράξη Νομοθετικού Περιεχομένου (Π.Ν.Π.) της 11.03.2020 (φ. 55 Α'). Στο άρθρο 11 αυτής, με τίτλο «Προσωρινή αναστολή λειτουργίας των δικαστηρίων και των εισαγγελιών», προβλέπεται: «1. Προς τον σκοπό της αποφυγής κινδύνου εμφάνισης ή και διάδοσης κορωνοϊού COVID-19 που ενδέχεται να έχουν σοβαρές επιπτώσεις στη δημόσια υγεία, μπορεί να επιβληθεί το μέτρο της προσωρινής, μερικής ή ολικής, αναστολής της λειτουργίας των δικαστηρίων και των εισαγγελιών της χώρας, συμπεριλαμβανομένων και των στρατιωτικών δικαστηρίων, καθώς και της Εθνικής Σχολής Δικαστικών Λειτουργιών. 2. Το μέτρο της παρ. 1 επιβάλλεται με κοινή απόφαση των Υπουργών Υγείας και Δικαιοσύνης, καθώς και του Υπουργού Εθνικής Άμυνας στην περίπτωση των στρατιωτικών δικαστηρίων, μετά από γνώμη της Εθνικής Επιτροπής προστασίας της Δημόσιας Υγείας έναντι του κορωνοϊού COVID-19. Με όμοια απόφαση ορίζεται και κάθε συναφής και αναγκαία πρόβλεψη για τα ζητήματα αναστολής ή παρέκτασης δικονομικών προθεσμιών, αναστολής ή παράτασης παραγραφών, αναστολής διαδικασιών αναγκαστικής εκτέλεσης και διενέργειας πλειστηριασμών, παροχής προσωρινής δικαστικής προστασίας, καθώς και για όλα τα λοιπά ζητήματα που αφορούν στο καθεστώς προσωρινής αναστολής λειτουργίας των δικαστηρίων και των εισαγγελιών της χώρας.». Η Π.Ν.Π. κυρώθηκε με άρθρο 2 του ν. 4682/2020 (φ. 84 Α'), με τίτλο «Κύρωση: α) της από 25.2.2020 Π.Ν.Π. «Κατεπείγοντα μέτρα αποφυγής και περιορισμού της διάδοσης κορωνοϊού» (φ. 42 Α'), β) της από 11.3.2020 Π.Ν.Π. «Κατεπείγοντα μέτρα αντιμετώπισης των αρνητικών συνεπειών της εμφάνισης του κορωνοϊού COVID-19 και της ανάγκης περιορισμού της διάδοσής του» (φ. 55 Α') και γ) της από 14.3.2020 Π.Ν.Π.. Κατεπείγοντα μέτρα αντιμετώπισης της ανάγκης περιορισμού της διασποράς του κορωνοϊού COVID-19» (φ. 64 Α') και άλλες διατάξεις.».

4. Οι Πράξεις Νομοθετικού Περιεχομένου (εφεξής Π.Ν.Π.) είναι προσωρινής ισχύος νομοθετικές πράξεις εκδιδόμενες από όργανα της εκτελεστικής εξουσίας και αφού κυρωθούν από τη Βουλή εξομοιώνονται πλήρως με τους τυπικούς νόμους (άρθρο 44 παρ. 1 του Συντάγματος). Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας και η Κυβέρνηση που εκδίδουν τις Π.Ν.Π. ασκούν εκτάκτως τη νομοθετική λειτουργία, αντί για τα τακτικά όργανα που είναι η Βουλή και ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας (άρθρο 26 του

Συντάγματος)⁵. Στην ιεραρχία των κανόνων Δικαίου, οι Π.Ν.Π. είναι ανώτερες των άλλων διοικητικών πράξεων, αλλά έχουν υποσυνταγματική ισχύ, όπως και οι τυπικοί νόμοι και απαγορεύεται να θίξουν τον ουσιαστικό πυρήνα των Συνταγματικών διατάξεων που καθιερώνουν τα θεμελιώδη δικαιώματα, αλλά μπορούν μόνο να ρυθμίσουν τον τρόπο άσκησης αυτών και αυτό στον βαθμό που δεν πρόκειται για ανεπιφύλακτα θεμελιώδη δικαιώματα.

5. Δυνάμει της προαναφερόμενης Π.Ν.Π., που κυρώθηκε με νόμο και επομένως εξομοιώνεται πλήρως με τυπικό νόμο, εκδίδονται ανά 15θήμερο Κοινές Υπουργικές Αποφάσεις (Κ.Υ.Α.). Με την πρώτη Κ.Υ.Α. (Δ1α/ΓΠ.οικ.17734) ορίζονται τα διάφορα θέματα, όπως και το θέμα της τηλεδιάσκεψης. Με τις επόμενες Κ.Υ.Α., κατά βάση, παρατείνονται τα μέτρα που αφορούν στο καθεστώς προσωρινής αναστολής λειτουργίας των δικαστηρίων και των εισαγγελιών της χώρας.

6. Το Σύνταγμα δεν αναφέρεται ειδικά στον τόπο διασκέψεων των δικαστηρίων, ενώ αντίθετα στο άρθρο 93 Συντ. αναφέρεται ειδικά στις συνεδριάσεις αφενός, και στη δημοσίευση της απόφασης αφετέρου, η οποία πρέπει να είναι ειδικά και εμπεριστατωμένα αιτιολογημένη. Συνεπώς, το ζήτημα του τόπου των διασκέψεων των δικαστηρίων ρυθμίζεται κατ' αρχήν με ρυθμίσεις του κοινού νομοθέτη.

7. Στην Π.Ν.Π. απαριθμούνται ενδεικτικά και όχι εξαντλητικά κάποια θέματα που σχετίζονται με την αναστολή λειτουργίας των δικαστηρίων ώστε να δύνανται οι αρμόδιοι Υπουργοί να συμπεριλάβουν και άλλα θέματα σχετικά, που αφορούν όλα τα στάδια μίας δίκης, από την κατάθεση του δικογράφου ως τη δημοσίευση της απόφασης.

8. Ενόψει των ανωτέρω, πρέπει να γίνει δεκτό ότι λόγω των εκτάκτων και πρωτόγνωρων περιστάσεων και με δεδομένο ότι η νομοθετική εξουσιοδότηση δίνεται για να ρυθμιστούν όσα ζητήματα ανακύπτουν λόγω της προσωρινής αναστολής λειτουργίας των δικαστηρίων και των εισαγγελιών της χώρας, δηλαδή όλα τα θέματα που οδηγούν στη λήψη απόφασης, επομένως και το θέμα της διάσκεψης από απόσταση, η νομοθετική εξουσιοδότηση πρέπει να θεωρηθεί ειδική και ορισμένη, συνεκτιμώντας εκ των προτέρων τις συνέπειες μιας αντίθετης άποψης.

9. Με τη Δ1α/Γ.Π.οικ. 24403 Κ.Υ.Α. «Επιβολή του μέτρου της προσωρινής αναστολής λειτουργίας όλων των Δικαστηρίων και

⁵ Βλ. Σπηλιωτόπουλος Επαμ., Εγχειρίδιον Διοικητικού Δικαίου Ι, 4^η έκδοση, Αντ. Σάκκουλα, σελ. 51, πιο αναλυτικά Ευ. Βενιζέλου, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου Ι, εκδ. Παρατηρητής, 1991, σελ. 130 επ., Ράικος Αθ., Συνταγματικό Δίκαιο ΙΙ, 5^η έκδοση, σελ. 73.

Εισαγγελιών στο σύνολο της Επικράτειας και της Εθνικής Σχολής Δικαστικών Λειτουργών, για το χρονικό διάστημα από 11.4.2020 έως και 27.4.2020» (φ. 1301/10.4.2020 Β΄) ορίστηκαν τα εξής: «ΟΙ ΥΠΟΥΡΓΟΙ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΜΥΝΑΣ - ΥΓΕΙΑΣ - ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ Έχοντας υπόψη: 1. Τα άρθρα 5 και 11 της από 11.3.2020 Πράξης Νομοθετικού Περιεχομένου «Κατεπείγοντα μέτρα αντιμετώπισης των αρνητικών συνεπειών της εμφάνισης του κορωνοϊού COVID-19 και της ανάγκης περιορισμού της διάδοσής του» (Α΄ 55). 2. Τον ν. 2292/1995 «Οργάνωση και λειτουργία Υπουργείου Εθνικής Άμυνας, διοίκηση και έλεγχος των Ενόπλων Δυνάμεων και άλλες διατάξεις» (Α΄ 35), όπως ισχύει. 3. Το π.δ. 121/2017 «Οργανισμός του Υπουργείου Υγείας» (Α΄ 148), όπως ισχύει. 4. Το π.δ. 96/2017 «Οργανισμός του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων» (Α΄ 136), όπως ισχύει. 5. Το π.δ. 83/2019 «Διορισμός Αντιπροέδρου της Κυβέρνησης, Υπουργών, Αναπληρωτών Υπουργών και Υφυπουργών» (Α΄ 121). 6. Την από 26.3.2020 εισήγηση της Εθνικής Επιτροπής Προστασίας Δημόσιας Υγείας έναντι του κορωνοϊού COVID-19. 7. Την αριθμ. Β1α/οικ. 21143/27.3.2020 βεβαίωση της Διεύθυνσης Προϋπολογισμού και Δημοσιονομικών Αναφορών, σύμφωνα με την οποία η έκδοση της παρούσας απόφασης δεν προκαλεί δαπάνη σε βάρος του κρατικού προϋπολογισμού, αποφασίζουμε: (...) Άρθρο Τρίτο 1. Την προσωρινή αναστολή για το χρονικό διάστημα από 11.4.2020 έως και 27.4.2020, για προληπτικούς λόγους δημόσιας υγείας, κατά τα αναφερόμενα στην από 26.3.2020 εισήγηση της Εθνικής Επιτροπής Προστασίας Δημόσιας Υγείας έναντι του κορωνοϊού COVID-19: α) Των εργασιών των δικαστικών σχηματισμών του Ελεγκτικού Συνεδρίου και β) των νομίμων και δικαστικών προθεσμιών για τη διενέργεια διαδικαστικών πράξεων και άλλων ενεργειών ενώπιον των δικαστικών υπηρεσιών του Ελεγκτικού Συνεδρίου, καθώς επίσης και της παραγραφής των συναφών αξιώσεων. 2. Κατ' εξαίρεση της προηγούμενης παραγράφου: (...) γ) διενεργούνται διασκέψεις εξ αποστάσεως με τη χρήση υπηρεσιακών τεχνολογικών μέσων, καθώς και επείγουσες διασκέψεις με φυσική παρουσία και δ) δημοσιεύονται αποφάσεις.».

10. Με τη Δ1α/ΓΠ οικ26804 Κ.Υ.Α. «Επιβολή του μέτρου της προσωρινής αναστολής λειτουργίας όλων των Δικαστηρίων και Εισαγγελιών στο σύνολο της Επικράτειας και της Εθνικής Σχολής Δικαστικών Λειτουργών, για το χρονικό διάστημα από 28.4.2020 έως και 15.5.2020» (φ. 1588, 25.4.2020 Β΄) ορίστηκαν (άρθρο τρίτο) τα εξής: «Η ισχύς των διατάξεων του άρθρου τρίτου της υπ' αρ. Δ1α/ΓΠ.οικ.24403/10.4.2020 κοινής απόφασης των Υπουργών Εθνικής Άμυνας, Υγείας και Δικαιοσύνης (Β΄ 1301) παρατείνεται έως και την Τρίτη, 5 Μαΐου 2020. Για το χρονικό διάστημα από την Τετάρτη, 6 Μαΐου 2020 έως και την Παρασκευή, 15 Μαΐου 2020 αποφασίζουμε: Την προσωρινή

αναστολή για προληπτικούς λόγους δημόσιας υγείας, κατά τα αναφερόμενα στην από 24.4.2020 γνώμη της Εθνικής Επιτροπής Προστασίας Δημόσιας Υγείας έναντι του κορωνοϊού COVID-19: α) Των εργασιών των δικαστικών σχηματισμών του Ελεγκτικού Συνεδρίου (...) δ) Διενεργούνται διασκέψεις εξ αποστάσεως με τη χρήση υπηρεσιακών τεχνολογικών μέσων, καθώς και επείγουσες διασκέψεις με φυσική παρουσία (...). Το άρθρο αυτό πρέπει να διαβαστεί σε συνδυασμό με το άρθρο έβδομο, στο οποίο ορίζεται: «Με απόφαση του αρμοδίου οργάνου διοίκησης του οικείου δικαστηρίου που τοιχοκολλάται στην είσοδο του δικαστηρίου και αναρτάται στην ιστοσελίδα του, εφόσον διαθέτει, ορίζονται όλα τα αναγκαία μέτρα που τηρούνται υπ' ευθύνη του για την ασφαλή λειτουργία του δικαστηρίου ενόψει της πανδημίας του κορωνοϊού COVID-19 και, ιδίως, τα υγειονομικά μέτρα που προβλέφθηκαν στην από 24.4.2020 εισήγηση της 33 ης Συνεδρίασης της Επιτροπής Αντιμετώπισης Εκτάκτων Συμβάντων Δημοσίας Υγείας από λοιμογόνους παράγοντες, ήτοι: 1) Σύσταση για χρήση μάσκας όχι μόνο από τα πρόσωπα της έδρας αλλά και από τους συνηγόρους και διαδίκους. 2) Διαθεσιμότητα αντισηπτικού σε όλους τους χώρους. 3) Τήρηση απόστασης μεταξύ φυσικών προσώπων κατ' ελάχιστον 1,5 μέτρο. 4) Καθορισμός ανώτατου ορίου εισερχομένων ατόμων εντός αιθουσών και εν γένει περικλειστων χώρων, ενός (1) ατόμου ανά 10 τ.μ..

11. Ενόψει όλων όσων αναφέρθηκαν, το έρεισμα για τη διενέργεια διαδικτυακών διασκέψεων των δικαστικών σχηματισμών της Ολομέλειας του Ελεγκτικού Συνεδρίου στην τρέχουσα περίοδο, βρίσκεται στη Δ1α/ΓΠ οικ26804 Κ.Υ.Α., που εκδόθηκε σύμφωνα με την Π.Ν.Π. της 11.3.2020, η οποία κυρώθηκε με τον ν. 4682/2020, όπως αναλυτικά αναφέρθηκε ανωτέρω. Σημειωτέον ότι λόγω των επιβαλλόμενων μέτρων αποτροπής της νόσου, οι διασκέψεις στην Ολομέλεια δεν είναι δυνατές με τη φυσική παρουσία των μελών της, λόγω των περιορισμών, που τίθενται με το άρθρο έβδομο της ανωτέρω Κ.Υ.Α.. Οι περιορισμοί αυτοί όμως δεν μπορεί να αποτελέσουν προσκόμματα στην παροχή αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, που κατοχυρώνεται τόσο στο άρθρο 20 παρ. 1 του Συντ., όσο και στο άρθρο 6 της Ε.Σ.Δ.Α. και στην ολοκλήρωση μιας δικαστικής υπόθεσης, η οποία δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί χωρίς τη διάσκεψη, στην περίπτωση των πολυμελών συνθέσεων. Συνεπώς και εξ αυτού του λόγου κρίνεται ως νόμιμη η πραγματοποίηση τηλεδιασκέψεων, προς τον σκοπό της απρόσκοπτης λειτουργίας της δικαιοσύνης και της επιτάχυνσης της έκδοσης αποφάσεων, λόγω και των έκτακτων συνθηκών που επικρατούν, οι οποίες ωστόσο, δεν θα πρέπει να οδηγήσουν σε παράλυση της δικαιοσύνης.

12. Επικουρικά, εφαρμόζοντας τις γενικές ισχύουσες διατάξεις, η τηλεδιάσκεψη θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως εναλλακτικός τρόπος διάσκεψης στην καθημερινή μας εργασία, σε κανονικές (μη έκτακτες)

περιόδους. Συγκεκριμένα, στο π.δ. 1225/1981 «Περί εκτελέσεως των περι Ελεγκτικού Συνεδρίου διατάξεων» (φ. 304 Α΄) ορίζονται τα εξής: Άρθρο 78. «1. Η απόφασις εκδίδεται υπό των δικαστών, οι οποίοι μετέσχον της συνθέσεως του Δικαστηρίου κατά την συζήτησιν. 2. Κωλυμένου ή εκλιπόντος μέλους τινός, εκ των παραστάντων κατά την συζήτησιν, εγκύρως εκδίδεται η απόφασις υπό των υπολοίπων παραστάντων κατά την συζήτησιν μελών εφ' όσον ο αριθμός τούτων είναι επαρκής δια την συγκρότησιν της Ολομελείας ή του Τμήματος, άλλως η υπόθεσις εισάγεται εκ νέου προς συζήτησιν.», Άρθρο 79. «1. Μετά την επ' ακροατηρίου συζήτησιν ο φάκελλος της υποθέσεως παραπέμπεται υπο του προεδρεύοντος κατά την συζήτησιν εις σύμβουλον ή πάρεδρον, εκ των κατά την συζήτησιν παραστάντων, ίνα εισηγηθή επ' αυτής, εκτός εάν εισηγηθή ο ίδιος. 2. Ως εισηγητής δεν δύναται να ορισθή ο μετασχών εις την έκδοσιν της προσβαλλομένης πράξεως ή αποφάσεως.» και στο Άρθρο 80. «1. Προς έκδοσιν της αποφάσεως γίνεται διάσκεψις και ψηφοφορία. 2. Περί της διασκέψεως συντάσσονται πρακτικά υπό του Γραμματέως υπογραφόμενα υπ' αυτού και του Προέδρου και περιέχουν: α) Το ονοματεπώνυμον και τον βαθμό των μετασχόντων μελών του Συνεδρίου, του Γενικού Επιτρόπου, εφ' όσον παρέστη, και του Γραμματέως. β) Περίληψιν της γενομένης εν εκάστη υποθέσει εισηγήσεως και των τυχόν αναπτυχθεισών κατά ταύτην γνωμών. γ) Το αποτέλεσμα της κατά την διάσκεψιν επακολουθησάσης ψηφοφορίας και δ) Την ληφθείσαν απόφασιν. 3. Η διάσκεψις γίνεται υπό την διεύθυνσιν του Προέδρου, εισηγουμένου του υπ' αυτού ως εισηγητού ορισθέντος δικαστού. 4. Η ψηφοφορία γίνεται ψηφίζοντος πρώτου του εισηγητού, είτα του νεωτέρου κατά διορισμόν δικαστού και τελευταίου του Προέδρου. 5. Το Δικαστήριον αποφαινεται κατά πλειοψηφίαν των παρόντων, νικώσης εν ισοψηφία της ψήφου του Προέδρου. "Αν κατά την ψηφοφορίαν σχηματισθούν πλείονες των δύο γνωμών, μη καταρτιζομένης ούτω πλειοψηφίας, οι έχοντες μεμονωμένην την γνώμην ή αποτελούντες την ασθενεστέραν, οφείλουν να προσχωρήσουν εις την μίαν των επικρατεστέρων γνωμών" (Π.Δ. 774/1980 άρθρ. 11 παρ. 1 εδάφ. 1 και 2). Η γνώμη της μειοψηφίας καταχωρίζεται εις το αιτιολογικόν της αποφάσεως ως και εις το ειδικόν πρακτικόν της μειοψηφίας, το οποίον υπογράφεται υπό των αυτών ως και το πρακτικόν της διασκέψεως προσώπων.». Είναι φανερό λοιπόν ότι δεν υφίσταται ανωτέρω κάποια διάταξη, αλλά ούτε και στον ν. 4129/2013 «Κύρωση του Κώδικα Νόμων για το Ελεγκτικό Συνέδριο» (φ. 52 Α΄), η οποία να ορίζει ότι οι διασκέψεις πραγματοποιούνται σε συγκεκριμένο τόπο και με συγκεκριμένο τρόπο. Η διάταξη αυτή, ερμηνευόμενη υπό το φως του άρθρου 20 παρ. 1 Συντ. και του άρθρου 6 της Ε.Σ.Δ.Α. και την απαίτηση για εύλογη προθεσμία εκδίκασης της υπόθεσης, μπορεί να μας οδηγήσει σε μια ερμηνεία, όπου η τηλεδιάσκεψη, μπορεί να θεωρηθεί γενικότερα αποδεκτός τρόπος διάσκεψης μιας υπόθεσης.

III. Τεχνικής φύσης ζητήματα

13. Από τις 16 Μαρτίου 2020, το Εθνικό Δίκτυο Υποδομών Τεχνολογίας και Έρευνας (ΕΔΥΤΕ ΑΕ)⁶ ανταποκρινόμενο στις επείγουσες απαιτήσεις της Δημόσιας Διοίκησης για διεξαγωγή συνεδριάσεων και συναντήσεων μέσω τηλεδιασκέψεων, υλοποίησε και λειτουργεί σε 24ωρη βάση την υπηρεσία e:Presence.gov.gr (<https://www.epresence.gov.gr>), η οποία παρέχει τη δυνατότητα σε όλους τους φορείς του δημόσιου και ευρύτερου δημόσιου τομέα να προγραμματίσουν και να διενεργήσουν τις συνεδριάσεις των συλλογικών οργάνων τους μέσω τηλεδιάσκεψης. Η υπηρεσία αυτή χρησιμοποιεί μεν την πλατφόρμα της zoom, αλλά είναι

---

⁶ Το Εθνικό Δίκτυο Υποδομών Τεχνολογίας και Έρευνας – ΕΔΥΤΕ Α.Ε. είναι τεχνολογικός φορέας, λειτουργεί χάριν του δημόσιου συμφέροντος και παρέχει δικτυακές και υπολογιστικές υπηρεσίες σε ακαδημαϊκά και ερευνητικά ιδρύματα, σε φορείς της εκπαίδευσης όλων των βαθμίδων και σε φορείς του δημόσιου, ευρύτερου δημόσιου και ιδιωτικού τομέα. Είναι υπεύθυνο για την προώθηση και διάδοση των εφαρμογών των δικτυακών και υπολογιστικών τεχνολογιών καθώς και για την προώθηση και υλοποίηση των στόχων του Ψηφιακού Μετασχηματισμού. Υποβοηθά έτσι την εκπαιδευτική και ερευνητική δραστηριότητα της χώρας, για την ανάπτυξη της εφαρμοσμένης και τεχνολογικής έρευνας σε θέματα τηλεπικοινωνιακών δικτύων και υπολογιστικών υπηρεσιών. Το ΕΔΥΤΕ έχει τον κεντρικό ρόλο συντονιστή όλων των ψηφιακών υποδομών για την Παιδεία και την Έρευνα. Με εμπειρία 20 και πλέον ετών στους τομείς των προηγμένων υποδομών και υπηρεσιών δικτύου, υπολογιστικού νέφους και πληροφορικής, καθώς και με ισχυρή διεθνή παρουσία, αποτελεί σύμβουλο του Υπουργείου Ψηφιακής Διακυβέρνησης σε θέματα σχεδιασμού προηγμένων πληροφοριακών συστημάτων και υποδομών. Αναπτύσσει συνέργειες με τους υπόλοιπους φορείς που παρέχουν ψηφιακές υπηρεσίες στους τομείς του δημόσιου, με ανταλλαγή βέλτιστων πρακτικών και τεχνογνωσίας πάνω σε προηγμένα πληροφοριακά συστήματα και αποτελεί τον εθνικό εκπρόσωπο της ερευνητικής και τεχνολογικής κοινότητας στις ερευνητικές υποδομές της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το ΕΔΥΤΕ συνδράμει στον ψηφιακό μετασχηματισμό με εμπειριστατωμένες αναλύσεις, τεχνολογικές μελέτες, πρότυπες λύσεις και ειδική τεχνογνωσία, ενώ παράλληλα εξυπηρετεί σε καθημερινή βάση εκατοντάδες χιλιάδες χρήστες στους στρατηγικούς τομείς της Δημόσιας Διοίκησης, της Εκπαίδευσης, της Έρευνας, της Υγείας και του Πολιτισμού. Το ΕΔΥΤΕ είναι επίσης το Εθνικό Δίκτυο για την Έρευνα και την Τεχνολογία (National Research and Education Network – NREN). Για την επίτευξη των σκοπών του, το ΕΔΥΤΕ υλοποιεί προγράμματα, δράσεις και έργα τα οποία αφορούν στον τομέα της πληροφορικής, της ψηφιακής τεχνολογίας, της επικοινωνίας, της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης και των νέων και ανοικτών τεχνολογιών, συμπεριλαμβανομένων των νέων τεχνολογιών μεγάλων δεδομένων, τεχνητής νοημοσύνης και μηχανικής μάθησης και γενικότερα στην προώθηση, διάχυση και μεταφορά τεχνογνωσίας επί των δικτυακών και υπολογιστικών τεχνολογιών και των εφαρμογών τους, στην έρευνα και στην ανάπτυξη, στην εκπαίδευση και στην προώθηση του Ψηφιακού Μετασχηματισμού (grnet.gr/company/) (άρθρο 5 του ν. 4623/2019, φ. 134 Α', με το οποίο η ανώνυμη εταιρεία Εθνικό Δίκτυο Έρευνας και Τεχνολογίας Α.Ε. (ΕΔΕΤ), που ιδρύθηκε με το π.δ. 29/1998, φ. 34 Α', τροποποιήθηκε και μετονομάστηκε σε Εθνικό Δίκτυο Υποδομών Τεχνολογίας και Έρευνας Α.Ε.).

παραμετροποιημένο, με ταυτοποίηση, αφού πρόκειται για επίσημη πλατφόρμα του Κράτους. Να υπενθυμιστεί ότι η ΚΥΑ αναφέρει ρητά ότι για τις διασκέψεις εξ αποστάσεως πρέπει να χρησιμοποιούνται υπηρεσιακά τεχνολογικά μέσα. Κατωτέρω εξετάζεται αν οι όροι και οι προϋποθέσεις που αναφέρθηκαν ανωτέρω διασφαλίζονται από την πλατφόρμα e-presence. Για την απάντηση στο ερώτημα αυτό, ήταν απαραίτητη η γνώμη των ειδικών.

14. Στις αναλυτικές πληροφορίες διασφάλισης επικοινωνιών και συμμόρφωσης με το θεσμικό πλαίσιο (e:Presence.gov.gr/service-security.pdf Απρίλιος 2020) παρατίθενται τα στοιχεία αρχιτεκτονικής της διαδικτυακής εφαρμογής που υλοποιεί η υπηρεσία e:Presence.gov.gr και τα μέτρα ασφάλειας που έχουν ληφθεί από την ΕΔΥΤΕ ΑΕ, με στόχο τη διασφάλιση: της εμπιστευτικότητας και της μυστικότητας των συνεδριάσεων, της πιστοποίησης ταυτότητας των συμμετεχόντων σε μια τηλεδιάσκεψη, της ασφάλειας ηλεκτρονικής διακίνησης δεδομένων φωνής και εικόνας κατά τη διάρκεια μιας τηλεδιάσκεψης και της ακεραιότητας της μεταδιδόμενης πληροφορίας κατά τη διάρκεια μιας τηλεδιάσκεψης, βάσει όσων καθορίζονται στο σχετικό θεσμικό πλαίσιο (ΔΙΑΔΠ/Α/7841/19.04.2005 κοινή υπουργική απόφαση (φ. 539 Β'), όπως τροποποιήθηκε και ισχύει) . Περαιτέρω δε, περιλαμβάνει και μια σειρά από βέλτιστες πρακτικές για τους τελικούς χρήστες, οι οποίες μπορούν να μειώσουν κατά το δυνατόν τους κινδύνους υποκλοπής των επικοινωνιών που διεξάγονται μέσω της υπηρεσίας από τρίτους μη εξουσιοδοτημένους, κακόβουλους ή μη, χρήστες, λόγω του γεγονότος ότι η ασφάλεια των επικοινωνιών μέσω της υπηρεσίας προϋποθέτει ότι και όλες οι συσκευές που χρησιμοποιούνται για τη σύνδεση σε τηλεδιασκέψεις (προσωπικοί υπολογιστές ή φορητές συσκευές) είναι διασφαλισμένες απέναντι σε κακόβουλες παρεμβάσεις οποιουδήποτε τύπου.

15. Ειδικότερα, η ταυτοποίηση χρηστών γίνεται με βάση τον μοναδικό για τον καθένα Αριθμό Φορολογικού Μητρώου (Α.Φ.Μ.), ο οποίος παρέχεται κατά τη διαδικασία της αυθεντικοποίησης. Η πιστοποίηση της ταυτότητας των «χρηστών» γίνεται μέσω της αυθεντικοποίησης χρηστών (oAuth 2.0), που παρέχεται από το κέντρο διαλειτουργικότητας της Γενικής Γραμματείας Πληροφοριακών Συστημάτων Δημόσιας Διοίκησης (Γ.Γ.Π.Σ.Δ.Δ.), με τα διαπιστευτήρια που έχει ο χρήστης στο TaxisNet. Η εφαρμογή e:Presence.gov.gr δεν επιτρέπει στον χρήστη να αλλάξει τα στοιχεία ταυτότητάς του (ονοματεπώνυμο και Α.Φ.Μ.). Επιπλέον, μετά την πιστοποίηση της ταυτότητας των «χρηστών» μέσω της αυθεντικοποίησης χρηστών (oAuth 2.0) της Γ.Γ.Π.Σ.Δ.Δ., αντλείται από το Μητρώο Ανθρώπινου Δυναμικού του Ελληνικού Δημοσίου (<http://apografi.gov.gr/>) [εφεξής «Μητρώο»] με κριτήριο τον Α.Φ.Μ. του «χρήστη», η πληροφορία

εάν ανήκει στο σχετικό «Μητρώο» καθώς και τα στοιχεία των «Φορέων» στους οποίους έχει απογραφεί. Στην περίπτωση ύπαρξης περισσότερων του ενός «Φορέων» στους οποίους έχει απογραφεί, ο «χρήστης» επιλέγει τον «Φορέα» που επιθυμεί να εμφανίζεται στον λογαριασμό του. Λογαριασμό «χρήστη», δύναται να δημιουργήσει κάποιος και ύστερα από εξατομικευμένη πρόσκληση, που τον καλεί να συμμετάσχει σε μια συγκεκριμένη τηλεδιάσκεψη. Απαραίτητη προϋπόθεση όμως πάντα είναι η αυθεντικοποίησή του μέσω TaxisNet.

16. Η εξουσιοδότηση απλού χρήστη για την είσοδο στην εφαρμογή και τη δημιουργία του προσωπικού του λογαριασμού χρήστη, γίνεται με βάση τα στοιχεία τα οποία αντλούνται αυτόματα από το Μητρώο Ανθρώπινου Δυναμικού του Ελληνικού Δημοσίου (<https://hr.apografι.gov.gr>), χρησιμοποιώντας τον Α.Φ.Μ. του χρήστη: (α) Σε περίπτωση που ο χρήστης (φυσικό πρόσωπο) έχει ενεργή σχέση εργασίας οποιουδήποτε τύπου με φορέα του δημόσιου ή ευρύτερου δημόσιου τομέα, η οποία είναι καταχωρημένη στο Μητρώο, επιτρέπεται η είσοδος στην εφαρμογή και δημιουργείται ο προσωπικός λογαριασμός του στην υπηρεσία. (β) Σε περίπτωση που δεν υπάρχει συσχέτιση του φυσικού προσώπου με κανέναν φορέα στο Μητρώο, ο χρήστης ενημερώνεται ότι δεν εξουσιοδοτείται να χρησιμοποιήσει την υπηρεσία και δεν μπορεί να δημιουργήσει προσωπικό λογαριασμό. (γ) Σε περίπτωση που το Α.Φ.Μ. που παρέχεται από την διαδικασία αυθεντικοποίησης αφορά σε νομικό πρόσωπο, ο χρήστης επίσης ενημερώνεται ότι δεν εξουσιοδοτείται να χρησιμοποιήσει την υπηρεσία και δεν μπορεί να δημιουργήσει προσωπικό λογαριασμό.

17. Η εφαρμογή e:Presence.gov.gr επιτρέπει παρόλα αυτά τη δημιουργία λογαριασμού απλού χρήστη και τη συμμετοχή σε τηλεδιασκέψεις για φυσικά πρόσωπα που δεν έχουν καταγεγραμμένη σχέση εργασίας στο Μητρώο, μόνο στην περίπτωση που αυτά έχουν προσκληθεί για να συμμετάσχουν σε τηλεδιασκέψεις. Η πρόσκληση αυτή γίνεται από άτομο που έχει ρόλο συντονιστή τηλεδιάσκεψης και αποστέλλεται μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (email). Ο χρήστης που έχει προσκληθεί με αυτήν τη διαδικασία, πάντοτε ταυτοποιείται μέσω της υπηρεσίας oAuth2.0 με τη διαδικασία που περιγράφηκε παραπάνω.

18. Η εξουσιοδότηση διοργάνωσης τηλεδιασκέψεων (ρόλος συντονιστή), αποδίδεται μόνο σε φυσικά πρόσωπα που έχουν ενεργή σχέση εργασίας με φορέα του δημόσιου ή ευρύτερου δημόσιου τομέα, σύμφωνα με τα στοιχεία του Μητρώου. Η απόδοση αυτού του δικαιώματος γίνεται μετά από σχετικό αίτημα του χρήστη, στο οποίο υποχρεωτικά δηλώνει μεταξύ άλλων ένα τηλέφωνο επικοινωνίας και μια σύντομη αιτιολόγηση του αιτήματός του.

19. Η υπηρεσία e:Presence.gov.gr χρησιμοποιεί την υποδομή τηλεδιασκέψεων της εταιρείας Zoom (<https://zoom.us>), η οποία επιλέχθηκε για την αντίστοιχη υπηρεσία τηλεδιασκέψεων του ακαδημαϊκού και ερευνητικού τομέα (<https://www.epresence.gr>) το 2018 μετά από σχετική διερεύνηση των εμπορικά διαθέσιμων υπηρεσιών τηλεδιάσκεψης, γιατί ήταν η μόνη λύση που ανταποκρίθηκε στις απαιτήσεις προγραμματιστικής διαχείρισης τηλεδιασκέψεων μέσω REST API.

20. Η εταιρεία Zoom, για τη διασφάλιση της εμπιστευτικότητας και της μυστικότητας των επικοινωνιών, έχει υλοποιήσει τα ακόλουθα τεχνικά χαρακτηριστικά: (α) Κρυπτογράφηση της επικοινωνίας από άκρη σε άκρη (end-to-end encryption) στην περίπτωση που όλα τα συνδεδεμένα σημεία σε μια τηλεδιάσκεψη είναι κάποιος τύπος Zoom Client Application (για Windows, Mac, Linux, iOS και Android). Αυτή η περίπτωση εφαρμόζεται σε όλες τις τηλεδιασκέψεις της υπηρεσίας e:Presence.gov.gr. (β) Κρυπτογράφηση των επικοινωνιών με αλγόριθμο συμμετρικού κλειδιού AES-256 ECB, ο οποίος αναμένεται εντός του 2020 να αντικατασταθεί από αλγόριθμο AES-256 GCM. (γ) Διανομή κλειδιών κρυπτογράφησης μέσω κρυπτογραφημένου καναλιού TLS με κλειδί 256-bit.

21. Σχετικά με την κρυπτογράφηση από άκρη σε άκρη, οι εξαιρέσεις που αναφέρονται στο πρώτο από τα ως άνω άρθρα, δεν εφαρμόζονται ποτέ στην υπηρεσία e:Presence.gov.gr, άρα όλες οι τηλεδιασκέψεις είναι πάντα κρυπτογραφημένες από άκρη σε άκρη. Συγκεκριμένα: (α) Σύνδεση σε τηλεδιάσκεψη Zoom μέσω τηλεφώνου: Η δυνατότητα αυτή δεν είναι ενεργοποιημένη στην υπηρεσία e:Presence.gov.gr. (β) Σύνδεση σε τηλεδιάσκεψη Zoom μέσω συστήματος τηλεδιάσκεψης H.323/SIP: Η δυνατότητα αυτή δεν είναι ενεργοποιημένη στην υπηρεσία e:Presence.gov.gr. (γ) Σύνδεση σε τηλεδιάσκεψη Zoom μέσω Skype: Η δυνατότητα αυτή δεν είναι ενεργοποιημένη στην υπηρεσία e:Presence.gov.gr. (δ) Καταγραφή τηλεδιασκέψεων (recording): Επιτρέπεται μόνο η καταγραφή σε τοπικό αποθηκευτικό μέσο εξουσιοδοτημένου χρήστη, όπως αναφέρεται στο άρθρο 5 των όρων χρήσης της υπηρεσίας e:Presence.gov.gr (<https://www.epresence.gov.gr/terms>). (ε) Η αποκρυπτογράφηση των δεδομένων ήχου και εικόνας συμβαίνει μόνο στον υπολογιστή του συνδεδεμένου χρήστη, ο οποίος έχει αναλάβει να κάνει την καταγραφή. (στ) Μετάδοση τηλεδιασκέψεων μέσω Youtube, Facebook, κλπ.: Η δυνατότητα αυτή δεν είναι ενεργοποιημένη στην υπηρεσία e:Presence.gov.gr.

22. Η υλοποίηση της εφαρμογής e:Presence.gov.gr διασφαλίζει ότι κανείς μη εξουσιοδοτημένος χρήστης δεν θα μπορέσει να συνδεθεί σε μία τηλεδιάσκεψη της υπηρεσίας. Ως εξουσιοδοτημένος χρήστης νοείται ο

χρήστης της υπηρεσίας, ο οποίος έχει ενεργό λογαριασμό στην εφαρμογή, έχοντας περάσει τη διαδικασία αυθεντικοποίησης OAuth2.0 της Γ.Γ.Π.Σ.Δ.Δ. και έχει προσκληθεί να συμμετάσχει στην τηλεδιάσκεψη από τον διοργανωτή αυτής (συντονιστή).

23. Τα μέτρα που έχουν ληφθεί για αυτόν τον σκοπό είναι τα εξής: (α) Κάθε τηλεδιάσκεψη στην υπηρεσία που παρέχει η Zoom έχει ένα 11ψήφιο αναγνωριστικό αριθμό (Meeting ID). Ο αριθμός αυτός, υπό συγκεκριμένες συνθήκες, θα μπορούσε να αξιοποιηθεί από κάποιον τρίτο για να προσπαθήσει να συνδεθεί σε μία συγκεκριμένη τηλεδιάσκεψη. Στην υπηρεσία e:Presence.gov.gr, ο αριθμός αυτός υπάρχει μόνο στη βάση δεδομένων του εξυπηρετητή, ώστε να μπορεί η εφαρμογή να διαχειριστεί προγραμματιστικά την τηλεδιάσκεψη και δεν εμφανίζεται σε καμία ιστοσελίδα. (β) Ακόμη κι αν κάποιος δει το Meeting ID στη διάρκεια μιας τηλεδιάσκεψης (διαθέσιμο στον Zoom Client), οι ρυθμίσεις όλων των τηλεδιασκέψεων του e:Presence.gov.gr δεν επιτρέπουν τη σύνδεση οποιουδήποτε σε μια τηλεδιάσκεψη, γνωρίζοντας μόνο το Meeting ID. Βλέπε και το επόμενο σημείο. (γ) Κάθε συμμετέχων (προσκληθείς) στην τηλεδιάσκεψη, έχει ένα μοναδικό προσωποποιημένο URL σύνδεσης με το οποίο μόνο αυτός μπορεί να συνδεθεί και η κάθε τηλεδιάσκεψη δέχεται συνδέσεις μόνο από χρήστες που έχουν χρησιμοποιήσει αυτό το μοναδικό URL σύνδεσης. Τα URL αυτά παράγονται από την υπηρεσία της Zoom, μετά από προγραμματιστικό αυτόματο αίτημα που κάνει για κάθε συμμετέχοντα η εφαρμογή e:Presence.gov.gr κατά την έναρξη μιας τηλεδιάσκεψης. Στη συνέχεια αποθηκεύονται στην τοπική βάση δεδομένων και παρέχονται στον εξουσιοδοτημένο (με την έννοια που αναφέρεται στην πρώτη παράγραφο παραπάνω) χρήστη με διαφανή ανακατεύθυνση, μόλις πατήσει το κουμπί “Σύνδεση” σε μία τηλεδιάσκεψη στην οποία έχει προσκληθεί. Τέλος, τα URL σύνδεσης παύουν να είναι ενεργά, μόλις η τηλεδιάσκεψη ολοκληρωθεί, βάσει του προγραμματισμού της. (δ) Η δυνατότητα πρόσκλησης τρίτων σε μία τηλεδιάσκεψη, που υπάρχει εγγενώς ως διαθέσιμο χαρακτηριστικό σε κάθε εφαρμογή της εταιρείας Zoom, είναι μεν ενεργή, αλλά δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί (δεν έχει κανένα αποτέλεσμα) διότι, όπως προαναφέρθηκε, μόνο με προσωποποιημένα, μοναδικά URL μπορεί κάποιος να συνδεθεί σε μία τηλεδιάσκεψη του e:Presence.gov.gr και αυτά τα URL δεν μπορούν να παραχθούν από κάποιον τρίτο. (ε) Η δυνατότητα σύνδεσης σε μία τηλεδιάσκεψη ενεργοποιείται μόνο την προγραμματισμένη ώρα έναρξής της και απενεργοποιείται όταν φτάσει η προγραμματισμένη ώρα λήξης αυτής. Η σύνδεση σε μία τηλεδιάσκεψη εκτός των προγραμματισμένων ωρών της είναι αδύνατη. (στ) Για να αποκλειστεί η περίπτωση κάποιος κακόβουλα να αποκτήσει τον έλεγχο μιας τηλεδιάσκεψης εκμεταλλευόμενος τη δυνατότητα αυξημένης διαχείρισης (Host Key) μιας τηλεδιάσκεψης, όπως

αυτή αναφέρεται στο άρθρο 5 των Όρων Χρήσης (<https://www.epresence.gov.gr/terms>), το Host Key ανανεώνεται προγραμματιστικά για κάθε νέα τηλεδιάσκεψη και μπορεί να χρησιμοποιηθεί μόνο για τη συγκεκριμένη τηλεδιάσκεψη στην οποία έχει ζητηθεί αυτή η δυνατότητα. Το Host Key μιας τηλεδιάσκεψης παρέχεται μόνο στον συντονιστή που την έχει διοργανώσει, και στους συντονιστές του φορέα στον οποίο αυτός ο συντονιστής υπάγεται.

24. Για το λειτουργικό σύστημα κάθε υποστηριζόμενης συσκευής (Windows, Mac OS, Linux, iOS, Android) πρέπει να λαμβάνονται και να εγκαθίστανται όλες οι ενημερώσεις λογισμικού που προτείνονται από τον εκάστοτε κατασκευαστή του. Η ενημέρωση αυτή πρέπει να γίνεται τακτικά (μια φορά την εβδομάδα). Το ίδιο ισχύει και για τους υποστηριζόμενους περιηγητές (browsers) που χρησιμοποιούνται για την πρόσβαση στην υπηρεσία (Google Chrome, Mozilla Firefox, Apple Safari, Microsoft Edge). Ειδικά για το λογισμικό Zoom που χρησιμοποιείται για τη σύνδεση στις τηλεδιασκέψεις, τυχόν διαθέσιμες ενημερώσεις που εμφανίζονται όταν ο χρήστης ανοίγει την εφαρμογή, πρέπει να εγκαθίστανται άμεσα (μόλις γίνουν διαθέσιμες), πριν ο χρήστης προσπαθήσει να συνδεθεί σε οποιαδήποτε τηλεδιάσκεψη.

25. Συνιστάται έντονα η χρήση οποιουδήποτε σύγχρονου λογισμικού anti-virus/anti-malware με τακτικό (μια φορά την εβδομάδα) έλεγχο της συσκευής που χρησιμοποιείται για τη σύνδεση στην υπηρεσία. Τυχούσα ύπαρξη κακόβουλου λογισμικού στη συσκευή, μπορεί να υποκλέψει τα στοιχεία σύνδεσης σε τηλεδιασκέψεις, είτε μέσω του λειτουργικού συστήματος, είτε μέσω του browser που χρησιμοποιείται. Γι' αυτόν τον λόγο, οποιαδήποτε προειδοποίηση που παρέχεται από λογισμικά anti-virus/anti-malware θα πρέπει να εξετάζεται και να αντιμετωπίζεται με τον προτεινόμενο τρόπο.

26. Αν οι χρήστες συνδέονται στην υπηρεσία από ασύρματα (WiFi) δίκτυα, θα πρέπει να βεβαιώνονται ότι η κρυπτογράφηση που χρησιμοποιείται στο συγκεκριμένο ασύρματο δίκτυο είναι τύπου WPA2. Επίσης να προτιμάται η κρυπτογράφηση WPA2 Enterprise αντί της WPA2 Personal.

27. Η χρήση της υπηρεσίας από δημόσια διαθέσιμα δίκτυα (ασύρματα δίκτυα Δήμων, Internet Café) δεν είναι ασφαλής και δεν προτείνεται.

28. Στην περίπτωση που ο χρήστης της υπηρεσίας χρησιμοποιεί εξυπηρετητή HTTPS Proxy (είτε κάνοντας τις σχετικές ρυθμίσεις στη συσκευή του, είτε διαφανώς) για την πρόσβασή του στο διαδίκτυο, θα

πρέπει να ακυρώνει οποιαδήποτε προσπάθεια σύνδεσης στην υπηρεσία e:Presence.gov.gr αν του εμφανιστεί προειδοποίηση για μη έμπιστο πιστοποιητικό εξυπηρετητή, διότι σε αυτήν την περίπτωση δεν υπάρχει καμία διασφάλιση των διακινούμενων δεδομένων. Στην περίπτωση αυτή, συνιστάται να ενημερωθεί σχετικά ο διαχειριστής του τοπικού δικτύου.

29. Κατά τη σύνδεση στην υπηρεσία, ο χρήστης θα πρέπει να βεβαιώνεται ότι η διεύθυνση που αναγράφεται στον browser ξεκινά με το <https://www.epresence.gov.gr> και ότι το πιστοποιητικό SSL είναι έγκυρο. Στους περισσότερους browsers η διασφάλιση του πιστοποιητικού εμφανίζεται με κάποιο εικονίδιο λουκέτου δίπλα στη διαδικτυακή διεύθυνση.

30. Ο χρήστης πρέπει να βεβαιώνεται ότι εισάγει πάντα τα διαπιστευτήρια σύνδεσής του στο TaxisNet όταν συνδέεται στην υπηρεσία e:Presence.gov.gr, και ότι αποσυνδέεται από την υπηρεσία (Logout - Έξοδος) όταν δε χρειάζεται να τη χρησιμοποιήσει πλέον. Αυτό διασφαλίζει ότι κανείς μη εξουσιοδοτημένος χρήστης δε θα μπορεί να κάνει χρήση του λογαριασμού του, αν αποκτήσει πρόσβαση στην συσκευή του (προσωπικό υπολογιστή ή φορητή συσκευή).

31. Επιγραμματικά, η πλατφόρμα e-presence έχει τα ακόλουθα πλεονεκτήματα: (α) αυθεντικοποίηση μέσω Taxisnet, (β) παραμετροποίηση της zoom από την ΕΔΥΤΕ ΑΕ, απενεργοποιώντας ευάλωτες λειτουργίες της υπάρχουσας εφαρμογής, (γ) σύγχρονη, εύχρηστη και γρήγορη εφαρμογή με δυνατότητα σύνδεσης πολλών χρηστών ταυτόχρονα, (δ) μηδενικό κόστος χρήσης του για το Ελεγκτικό Συνέδριο και όλους τους δημόσιους φορείς.

32. Οι δυσχέρειες (πολλοί χρήστες αντιμετωπίζουν δυσκολίες κατά τη διαδικασία εγγραφής, το οποίο είναι σύνηθες για εφαρμογές με αυξημένη ασφάλεια και περιπτώσεις αδυναμίας σύνδεσης, οι οποίες λύνονται με αφαίρεση και επαναπρόσκληση του μέλους στην τηλεδιάσκεψη) είναι αμελητέες.

33. Τέλος, καταγραφή μετάδοσης της εικόνας και του ήχου μπορεί να γίνει μόνο από το συντονιστή του φορέα. Μη επιτρεπώς και αντίθετα στην επαγγελματική δεοντολογία, θα μπορούσε οποιοδήποτε από τα μέλη μιας τηλεδιάσκεψης να καταγράψει σε video την τηλεδιάσκεψη και στη συνέχεια να την κοινοποιήσει, υπάρχουν όμως στοιχεία κατά τη σύνδεση μέσω των οποίων μπορεί να εντοπισθεί ο δράστης, ο οποίος, εφόσον παρέβη την υποχρέωση τήρησης της μυστικότητας της επικοινωνίας, θα διωχθεί.

34. Υπηρεσίες παρόμοιες με το zoom είναι τα Skype και Teams της Microsoft και το Webex της Cisco. Όλες οι υπηρεσίες, όπως οι ίδιες ανακοινώνουν, χρησιμοποιούν την ίδια κρυπτογράφηση δηλαδή TLS 1.2 και AES 256, ενώ η Zoom έχει ανακοινώσει ότι θα προχωρήσει σε αναβάθμιση της κρυπτογράφησης της σύντομα. Η Zoom επίσης έχει ανακοινώσει ότι σταματάει για 90 ημέρες την ανάπτυξη και προσθήκη κάθε νέας δυνατότητας για να επικεντρωθεί στα θέματα ασφάλειας που έχουν αναφερθεί στον διεθνή τύπο.

IV. Συμπεράσματα και προτάσεις

35. Προκειμένου να διαφυλαχθεί η μυστικότητα της διάσκεψης και η προστασία των προσωπικών δεδομένων των διαδίκων θα πρέπει να πληρούνται ορισμένοι όροι και προϋποθέσεις ως εχέγγυα της ορθής διαδικασίας: (α) Τα μέλη τη σύνθεσης του Δικαστηρίου να έχουν τη δυνατότητα πρόσβασης στην πλατφόρμα τηλεργασίας, που έχει επιλεγεί και να διασφαλίζεται η πραγματική συμμετοχή τους στη συζήτηση και στη λήψη της απόφασης, όπως θα γινόταν και εάν οι διασκέψεις πραγματοποιούνταν με τη φυσική τους παρουσία. (β) Εξίσου σημαντικό είναι η χρησιμοποιούμενη ηλεκτρονική πλατφόρμα να είναι πιστοποιημένη από κρατικό φορέα (ρητά άλλωστε η Κ.Υ.Α. προβλέπει τη χρήση υπηρεσιακών τεχνολογικών μέσων) και να αποφεύγεται η χρήση των κοινών εφαρμογών πραγματοποίησης (βιντεο)κλήσεων (skype, messenger κλπ). Τούτο, προκειμένου αφενός μεν να διασφαλίζεται η τεχνική επάρκεια για τη συνεχή και ποιοτική λειτουργία των τεχνολογικών μέσων, αφετέρου δε διότι μία τέτοια πλατφόρμα, προφανώς, παρέχει μεγαλύτερα εχέγγυα αξιοπιστίας από επιθέσεις τρίτων προσώπων, ώστε να θωρακίζεται από τη δυνατότητα παρακολούθησής της και πρόσβασης σε αυτή μη πιστοποιημένων χρηστών. (γ) Συναφώς, η πρόσβαση στην πλατφόρμα αυτή να είναι δυνατή μόνο κατόπιν πιστοποίησης του χρήστη, μέσω των προσωπικών του στοιχείων και τη δημιουργία σχετικού προφίλ με προσωπικό κωδικό πρόσβασης. (δ) Ομοίως, για την ασφαλή πραγματοποίηση των διασκέψεων και την αποφυγή διαρροής δεδομένων, απαραίτητος καθίσταται ο έλεγχος ότι κάθε ηλεκτρονική συσκευή που χρησιμοποιείται έχει τις αναγκαίες ενημερώσεις, όπως τις ενημερώσεις για τα λειτουργικά συστήματα και ενημερώσεις προγραμμάτων/antivirus, οι οποίες γίνονται αυτόματα. (ε) Επιπλέον, να μην καταγράφεται η μετάδοση της εικόνας και του ήχου και να μην τηρείται ηλεκτρονικό αρχείο με τα δεδομένα αυτά. Διάφορο είναι το ζήτημα της καταγραφής της ημερομηνίας των διασκέψεων και του αριθμού των υποθέσεων που τέθηκαν σε διάσκεψη, όπως εξάλλου γίνεται και στις διασκέψεις, που πραγματοποιούνται με τη φυσική παρουσία των μελών του Δικαστηρίου. (στ) Κάθε μέλος, που μετέχει στη διάσκεψη να διασφαλίζει ότι η συσκευή

που χρησιμοποιείται βρίσκεται σε ασφαλή τοποθεσία, όπως για παράδειγμα στο γραφείο ή σε ξεχωριστό δωμάτιο του σπιτιού του, όπου δεν υπάρχει δυνατότητα τρίτου προσώπου να ακούσει τα όσα διαλαμβάνονται ή ακόμη και να δει την οθόνη. Περαιτέρω, οι λοιπές δεσμεύσεις που απορρέουν από τη δικαστική δεοντολογία (να μην συζητούνται εκτός διάσκεψης υποθέσεις, να μην αποκαλύπτεται το αποτέλεσμα, ούτε οποιοδήποτε άλλο δεδομένο που αφορά στους διαδίκους) ισχύουν απαρέγκλιτα. (ζ) Ένα άλλο ζήτημα, συναφές με τα ανωτέρω, που ανακύπτει είναι η διακίνηση εγγράφων, τα οποία είναι απαραίτητα για την επεξεργασία των φακέλων. Σε κάθε περίπτωση ενδεδειγμένο είναι οι προσωπικοί μας υπολογιστές και οι λοιπές συσκευές να φυλάσσονται με προσωπικούς κωδικούς πρόσβασης. (η) Τελευταίο, αλλά όχι λιγότερο σημαντικό, να αποφεύγεται η αναφορά στα ονόματα των διαδίκων, κατά την τηλεδιάσκεψη.

Επακολούθησε μακρά συζήτηση μεταξύ των μελών της Ολομέλειας στη βάση των εγερθέντων από την ως άνω εισήγηση ζητημάτων.

Ο Επίτροπος της Επικρατείας στο Ελεγκτικό Συνέδριο Αντώνιος Νικητάκης διατύπωσε την ακόλουθη έγγραφη γνώμη:

«Το ζήτημα της διενέργειας διασκέψεων της Ολομέλειας και συνακόλουθα των δικαστικών σχηματισμών μέσω διαδικτύου με το εργαλείο "ePresence" δεν έχει επαρκές νομοθετικό έρεισμα. Η σιωπή του νομοθέτη δεν ταυτίζεται με τη συγκατάβασή του. Η αρχή της νομιμότητας προϋποθέτει ρύθμιση μιας κατάστασης με νόμο και όχι σιωπή του νόμου. Η βούληση συνεπώς του νομοθέτη για ένα τόσο σοβαρό ζήτημα όπως των διασκέψεων των δικαστικών σχηματισμών μέσω διαδικτύου απαιτεί η βούληση του νομοθέτη να είναι σαφής και λεπτομερής.

Οι επικοινωνίες μέσω του διαδικτύου δεν είναι ασφαλείς όπως επισημαίνεται και από τα τραπεζικά ιδρύματα της χώρας κατά τη σύναψη μιας σύμβασης για τη διενέργεια ηλεκτρονικών πληρωμών (e banking) αρνούμενα να αποδεχθούν νομική ευθύνη για οποιαδήποτε ζημία προκληθεί κατά τη διαδικασία αυτή.

Η διενέργεια των διασκέψεων λαμβάνει χώρα ως προαναφέρθηκε με τη χρήση του εργαλείου "ePresence". Το εργαλείο όμως αυτό χρησιμοποιεί την εφαρμογή "Zoom", η οποία έχει αποδειχθεί ότι είναι επισφαλής στη Γερμανία και σε άλλες χώρες με πληθώρα σχετικών δημοσιευμάτων.

Η κυβερνοασφάλεια (Cyber Security) στηρίζεται σε τρεις πυλώνες: 1) στους χρήστες 2) στις διαδικασίες που θέτει ένας οργανισμός και 3) στην τεχνολογία (το Software ή το Hardware) που απαιτείται για την προστασία. Οι χρήστες πρέπει να κατανοήσουν και να ακολουθήσουν βασικές αρχές

ασφάλειας όπως η σωστή διαχείριση των "passwords", να προσέχουν τα συνημμένα αρχεία, να μπορούν να κρίνουν ποιά "Sites" μοιάζουν επικίνδυνα, να κάνουν συχνά "back up" και γενικότερα να ενημερωθούν κατάλληλα για να μπορούν να αναγνωρίζουν τις απειλές. Ότι εργαλεία προστασίας και να υπάρξουν, αν ο χρήστης δεν έχει αναπτύξει ψηφιακές δεξιότητες σχετικές με την ασφάλεια στο διαδίκτυο δεν μπορεί να αναγνωρίσει τις κυβερνοαπειλές και καθίσταται πλέον ο αδύνατος κρίκος στην αλυσίδα της κυβερνοασφάλειας. Κατά συνέπεια το θέμα είναι πολύπλοκο και η αδυναμία του χρήστη δεν μπορεί να αντιμετωπισθεί μόνο με τη χρήση σύγχρονου λογισμικού "anti - virus" στη συσκευή που χρησιμοποιείται για την σύνδεση με την υπηρεσία και ειδικότερα αν αυτή η συσκευή συνδέεται και με άλλες μικροσυσκευές που έχουν επίσης πρόσβαση στο διαδίκτυο.

Ενόψει της κατάστασης αυτής ο Οργανισμός της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την κυβερνοασφάλεια (ENISA) και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, με την υποστήριξη των κρατών μελών ξεκίνησαν εκστρατεία μέσα στον Οκτώβριο του 2019 με στόχο να αυξηθεί η ευαισθητοποίηση των πολιτών σε ζητήματα κυβερνοασφάλειας σε ολόκληρη την Ευρώπη. Η εκστρατεία του 2019 επικεντρώνεται σε διάφορες θεματικές που αφορούν την ανάγκη αλλαγής της συμπεριφοράς των χρηστών και προσδιορίζουν τις ευκαιρίες που θα τους βοηθήσουν να αναγνωρίζουν τους κινδύνους των νέων τεχνολογιών.

Ο εκτελεστικός διευθυντής του ENISA, Ούντο Χέλμπρεχτ, δήλωσε τα εξής:

«Οι κυβερνοαπειλές εξελίσσονται με ταχύ ρυθμό και η συμπεριφορά μας μπορεί να διαδραματίσει θεμελιώδη ρόλο στον τρόπο με τον οποίο θα παραμείνουμε ασφαλείς στον κυβερνοχώρο. Κεντρικός στόχος του ευρωπαϊκού μήνα κυβερνοασφάλειας είναι να διασφαλιστεί ότι όλοι οι πολίτες έχουν επίγνωση των κινδύνων του διαδικτύου και ότι διαθέτουν τα εργαλεία που είναι απαραίτητα για να αυξήσουν την ανθεκτικότητα και την εμπιστοσύνη τους. Τον φετινό Οκτώβριο καλούμε τους πολίτες να παραμείνουν σε εγρήγορση όσον αφορά τις νέες τεχνολογίες και να υιοθετήσουν αποτελεσματικές πρακτικές κυβερνοϋγιεινής» (<https://www.enisa.europa.eu/news/ecsm-2019-pr/cnect-2019-00640-00-00-el-tra-00.pdf>). Αξίζει περαιτέρω να σημειωθεί ότι και η τελευταία έρευνα της Ernst & Young με τίτλο «Building a Better Working Europe» (Φεβρουάριος 2019) χαρακτηρίζει «απειλή για την μελλοντική οικονομική και επιχειρηματική ανάπτυξη της Ευρώπης» την έλλειψη ψηφιακών δεξιοτήτων των εργαζομένων. Το 48% του ανθρώπινου δυναμικού των ευρωπαϊκών επιχειρήσεων χαρακτηρίζεται από ελλείψεις σε δεξιότητες σχετικές με την κυβερνοασφάλεια, την τεχνητή νοημοσύνη και τη ρομποτική, και μόλις το 17% των επιχειρήσεων που συμμετείχαν στην έρευνα ταξινομούνται ως «ψηφιακά ώριμες»

(https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-8-2019-00749_EL.html). Με τα δεδομένα αυτά έχουμε τη γνώμη ότι ενόψει του κινδύνου της επικοινωνίας μέσω του διαδικτύου και της έλλειψης επαρκούς κανονιστικού πλαισίου για τη διενέργεια τηλεδιασκέψεων, οι τελευταίες με το εργαλείο "ePresence" πρέπει να διενεργούνται μόνο όταν είναι απολύτως αναγκαίο και χωρίς οποιαδήποτε νομική ευθύνη των συμμετεχόντων δικαστικών λειτουργών σε περίπτωση ενδεχόμενης ζημίας ως αποτέλεσμα διενέργειας διάσκεψης μέσω διαδικτύου, καθόσον σύμφωνα με όσα προεκτέθηκαν ο μέσος χρήστης δεν διαθέτει τις απαιτούμενες δεξιότητες για να τηρήσει τις καλές πρακτικές που υπερβαίνουν κατά πολύ την εγκατάσταση και την ενημέρωση ενός σύγχρονου λογισμικού "anti - virus".».

Επακολούθησε ψηφοφορία. Η Ολομέλεια, μειοψηφούντος ενός μέλους της, αποδέχθηκε την εισήγηση της Συμβούλου ως προς τη διενέργεια διασκέψεων αυτής εξ αποστάσεως με τη χρήση του μέσου ePresence μέχρι και της 15^{ης} Ιουλίου, χωρίς να αποκλείεται η συνέχιση χρήσης του μέσου αυτού και μετά την ως άνω ημερομηνία.

Η Ολομέλεια του Ελεγκτικού Συνεδρίου γνωμοδότησε ως ακολούθως:

---

1. Στο άρθρο 20 παρ. 1 του Συντάγματος θεσπίζεται το δικαίωμα κάθε προσώπου στη δικαστική προστασία και στο άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης της Ρώμης το δικαίωμα καθενός σε δίκαιη δίκη. Εγγενές στοιχείο του δικαιώματος αυτού είναι η αποτελεσματικότητα της προστασίας που παρέχεται μέσω των δικαστηρίων, η δε βραδύτητα στην απονομή της δικαιοσύνης αποτελεί κατά την κοινή πείρα παράγοντα εξουδετέρωσης της αποτελεσματικότητας προστασίας αυτής.

2. Η αρχή της μυστικότητας των διασκέψεων των δικαστηρίων, συνάπτεται με αναγκαίως με την αρχή της αποτελεσματικότητας στην απονομή της δικαιοσύνης, διότι επιτρέπει την απερίσπαστη εκ μέρους των συμμετεχόντων δικαστών έκφραση γνώμης κατά τη διάσκεψη, όμως η διασφάλιση της προστασίας της μυστικότητας πρέπει να εναρμονίζεται με τις λοιπές αρχές

συνταγματικής ή υπερνομοθετικής ισχύος που διέπουν τη διεξαγωγή μιας «δίκαιης δίκης».

3. Εξ άλλου, η προστασία της μυστικότητας των διασκέψεων δεν μπορεί να εξικνείται μέχρι του σημείου ώστε, αν δεν καθίσταται δυνατή η αποτροπή οιαδήποτε κινδύνου παραβίασής της, να απαγορεύεται η διενέργεια διασκέψεων, ούτε μπορεί, προς διασφάλισή της, να οδηγεί σε λήψη μέτρων που δεν ανταποκρίνονται στην αντιμετώπιση επαληθευμένων κινδύνων, αλλά απλών θεωρητικού χαρακτήρα πιθανοτήτων.

4. Από τα ανωτέρω συνάγεται περαιτέρω ότι, όταν επιβάλλεται, μεταξύ των άλλων και χάριν προστασίας της δημόσιας υγείας, να μη συνέρχονται με φυσική παρουσία οι δικαστές σε διάσκεψη σε αίθουσα διασκέψεων του δικαστηρίου, ως αποτέλεσμα δε της αδυναμίας αυτής πλήττεται η αποτελεσματικότητα της δικαιοσύνης με την επιβράδυνση της απονομής της, τότε είναι επιτρεπτή κατά το Σύνταγμα η χρήση από το δικαστήριο τεχνικού μέσου επιτρέποντος τη συνέχιση των διασκέψεων αυτού χωρίς τη φυσική παρουσία των δικαστών του σε ενιαίο χώρο, υπό την προϋπόθεση πάντως ότι το διατιθέμενο μέσο παρέχει επαρκείς εγγυήσεις διαφύλαξης της μυστικότητας των διασκέψεων.

5. Σχετικώς με την πλήρωση της ως άνω προϋπόθεσης, η Ολομέλεια επισημαίνει ότι εφόσον το παρεχόμενο τεχνικό μέσο προσφέρεται από δημόσια αρχή, έχουσα την ικανότητα να εκφέρει δόκιμη τεχνική κρίση περί τη δυνατότητα του μέσου να παράσχει εγγύα διασφάλισης της αναγκαίας μυστικότητας, όσοι αμφισβητούν την κρίση αυτή φέρουν και το σχετικό βάρος αποδείξεως, χωρίς να αρκεί, προς κλονισμό της τεχνικής κρίσης της κατά τα ανωτέρω δημόσιας αρχής, η διατύπωση γενικών και αόριστων τοποθετήσεων που δεν στηρίζονται σε τεχνική αξιολόγηση συγκεκριμένων χαρακτηριστικών του προσφερόμενου εργαλείου.

6. Κατά την κρίση της Ολομελείας, η δυνατότητα του Δικαστηρίου να διενεργεί διασκέψεις της Ολομελείας αυτού με φυσική παρουσία των μελών αυτής θα στοιχειοθετούσε, υπό τα τρέχοντα υγειονομικά δεδομένα, κίνδυνο από αυτούς που επιβάλλεται να αποτραπούν, για τη συνέχιση δε των διασκέψεων αυτής, ενόψει και του όγκου των εκκρεμών προς διάσκεψη υποθέσεων, επιβάλλεται η χρήση μέσου επικοινωνίας που, παρέχοντας επαρκείς εγγυήσεις μυστικότητας, επιτρέπει την υγειονομικώς αναγκαία φυσική απόσταση μεταξύ των μελών της.

7. Η παρασχεθείσα, όπως εκτίθεται ανωτέρω στην εισήγηση της Συμβούλου (παράγραφος 10), νομοθετική εξουσιοδότηση στην κανονιστικώς δρώσα διοίκηση, ως προς τα μέτρα μερικής λειτουργίας των δικαστηρίων κατά την τρέχουσα περίοδο, αν δεν περιελάμβανε τη δυνατότητα των δικαστηρίων να διενεργούν διασκέψεις μέσω τεχνικού μέσου επικοινωνίας, θα μπορούσε ως

παράλειψη του νομοθέτη να ισοδυναμεί, ενόψει των γενικότερων περιοριστικών μέτρων, με εν τοις πράγμασι απαγόρευση των δικαστηρίων να διασκέπτονται. Τούτο όμως δεν θα ήταν ανεκτό κατά το Σύνταγμα. Πρέπει συνεπώς να γίνει δεκτό ότι η ως άνω εξουσιοδοτική διάταξη, ερμηνευόμενη υπό το φως των συνταγματικών αρχών που εκτέθηκαν στις σκέψεις 1 έως 4, παρέσχε στον κανονιστικό νομοθέτη την εξουσία έκδοσης των κανονιστικών πράξεων που αναφέρονται στην εισήγηση της Συμβούλου (παράγραφοι 7 και 10).

8. Εξ άλλου, ενόψει όσων έγιναν ανωτέρω δεκτά στη σκέψη 5 και όσων εκτίθενται στις παραγράφους 13 έως 34 της εισήγησης της Συμβούλου, η Ολομέλεια κρίνει ότι δεν τίθεται ζήτημα αναφορικά με τη διασφάλιση της μυστικότητας των διασκέψεων εκ της χρήσης του διατιθέμενου από δημόσια αρχή μέσου διενέργειας διασκέψεων σε απόσταση μεταξύ των συμμετεχόντων.

9. Τέλος, η Ολομέλεια κρίνει ότι λόγω του αριθμού των μελών της όταν συνέρχεται ιδίως σε μείζονα σύνθεση και του μεγέθους της αίθουσας όπου συνέρχεται, το ως άνω τεχνικό μέσο για τη διενέργεια των διασκέψεων αυτής πρέπει να χρησιμοποιείται τουλάχιστον μέχρι τη 15^η Ιουλίου του τρέχοντος έτους, εκτός αν επέλθει στο μεταξύ ριζική βελτίωση των υγειονομικών δεδομένων που υφίστανται κατά τον χρόνο λήψεως της παρούσας. Επιφυλάσσεται δε να αποφασίσει για την μετά την 15^η Ιουλίου χρήση του ως άνω τεχνικού μέσου προς διενέργεια των διασκέψεων αυτής.

10. Μειοψήφησε ο Σύμβουλος Κωνσταντίνος Εφεντάκης, ο οποίος διατύπωσε την ακόλουθη γνώμη: Μολονότι είναι αληθές ότι το άρθρο 93 παρ. 2 και 3 του Συντάγματος αρκείται στην καθιέρωση της δημοσιότητας των συνεδριάσεων των δικαστηρίων και της απαγγελίας των δικαστικών αποφάσεων, δεν θα μπορούσε να υποτεθεί ότι ο κοινός νομοθέτης έχει, κατά τα λοιπά, αφεθεί ελεύθερος στις επιλογές του, ούτε ότι η μυστικότητα της διάσκεψης, επ' απειλή, μάλιστα, ποινικής κύρωσης σε βάρος όποιου παραβιάζει το απόρρητό της [βλ. το άρθρο 251 του προϊσχύσαντος Ποινικού Κώδικα (π.δ. 283/1985) και το ταυτάριθμο άρθρο του κυρωθέντος με το ν. 4619/2019 Ποινικού Κώδικα], μόνον εξ αντιδιαστολής - ήτοι, από το ότι δεν συγκαταλέγεται στις ευθέως από το Σύνταγμα προβλεπόμενες ως δημόσιες δικαστικές ενέργειες - συνάγεται. Πράγματι, καθόσον πρόκειται για μέτρο που προδήλως αποσκοπεί στον αποκλεισμό κάθε πρόσβασης προς τους διασκεπτόμενους δικαστές - όχι μόνον τρίτων, αλλά ακόμη και συναδέλφων τους - που θα μπορούσε να ασκήσει εξωδιαδικαστική επιρροή στην κρίση τους, έστω και με τη μορφή επιχειρηματολογίας που δεν εισφέρεται κατά τη δικονομική τάξη, η μυστικότητα της διάσκεψης επιβάλλεται από το ίδιο το Σύνταγμα, ως απαραίτητη διασφάλιση της δραστηκότητας της λειτουργικής ανεξαρτησίας των δικαστικών λειτουργών, που κατοχυρώνεται στο άρθρο 87 παρ. 1 αυτού. Υπό το ανωτέρω πρίσμα, της αυξημένης, δηλαδή, ευαισθησίας της έννομης τάξης εν γένει έναντι της ανάγκης να μην υπόκειται ο

διασκεπτόμενος δικαστής σε εξωδιαδικαστικούς επηρεασμούς - την οποία, στην περίπτωση του Ελεγκτικού Συνεδρίου, επιβεβαιώνουν, μεταξύ άλλων, οι διατάξεις της παρ. 4 του άρθρου 80 του π.δ/τος 1225/1981, αναφορικά με τη σειρά διενέργειας της ψηφοφορίας, από το, κατά τεκμήριο, περισσότερο ευεπίφορο σε τέτοιους επηρεασμούς, νεώτερο μέλος της σύνθεσης στο αμέσως αρχαιότερο, με τον προεδρεύοντα να ψηφίζει τελευταίος - είναι που θα πρέπει να οριοθετηθεί η ευχέρεια του κοινού νομοθέτη και, κατά μείζονα λόγο, της κανονιστικώς δρώσας διοίκησης να ρυθμίσει τον τρόπο διεξαγωγής της διάσκεψης. Δοθέντος δε ότι αυτή κατ' αρχήν προϋποθέτει τη φυσική παρουσία των μετεχόντων δικαστών, η εισαγωγή εξαίρεσης, ως προς τη συνδρομή της εν λόγω προϋπόθεσης, αναμενόμενο θα ήταν, οσοδήποτε δικαιολογημένη και εάν καθεαυτή η εξαίρεση κρίνεται, αφενός ρητώς, σε επίπεδο τυπικού νόμου, αφετέρου πλήρως, ως προς όλες τις παραμέτρους της, σε επίπεδο κανονιστικής πράξης, να προβλέπεται, ώστε εν συνόλω η ρύθμιση για τη, με διαφορετικό τρόπο, διεξαγωγή της διάσκεψης να παρέχει τα αυτά, όπως επί φυσικής παρουσίας των διασκεπτομένων, εγγύα διασφάλισης, κατά τρόπο ελέγξιμο και από τους ίδιους, του απαραβίαστου αυτής. Θα ήταν, άλλωστε, αν μη τι άλλο παράδοξο, για τα συλλογικά διοικητικά όργανα, η αντίστοιχη διάταξη της παρ. 13 του άρθρου 14 του Κώδικα Διοικητικής Διαδικασίας ειδικώς να προβλέπει το επιτρεπτό της συνεδρίασής τους με τη χρήση ηλεκτρονικών μέσων, με την εκδοθείσα κατ' εξουσιοδότησή της - στην παρούσα, μάλιστα, φάση της πανδημίας του νέου κορωνοϊού - 429/12.3.2020 κοινή υπουργική απόφαση, να καθορίζει, περαιτέρω, τόσο το συγκεκριμένο ηλεκτρονικό μέσο (την υπηρεσία τηλεδιάσκεψης «: Presence.gov.gr»), όσο και τους όρους χρήσης του, και για την περιβαλλόμενη με συνταγματικές και νομοθετικές εγγυήσεις δικαστική διάσκεψη, να μην απαιτείται, τουλάχιστον ανάλογης σαφήνειας και διεξοδικότητας, ρύθμιση για τη δυνατότητα ή μη διεξαγωγής της με άλλον από τη φυσική παρουσία των μελών της σύνθεσης τρόπο. Κατ' ακολουθίαν, είναι όλως αμφίβολο εάν οι διατάξεις του άρθρου 11 της από 11.3.2020 Π.Ν.Π. και των Δ1α/Γ.Π.οικ.21159/27.3.2020, Δ1α/Γ.Π.οικ.24403/10.4.2020 και Δ1α/ΓΠ.οικ.26804/25.4.2020 κοινών υπουργικών αποφάσεων συνιστούν ασφαλή νομική βάση για την από απόσταση διεξαγωγή διασκέψεων της Ολομέλειας και των λοιπών δικαιοδοτούντων σχηματισμών του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Η πρώτη των προαναφερόμενων διατάξεων, διότι ουδέν περί της υποκατάστασης της φυσικής παρουσίας των δικαστών που μετέχουν στη διάσκεψη διαλαμβάνει, μολοντί άλλα μέτρα, σύμφυτα με την αναστολή λειτουργίας των δικαστηρίων και, κατά τούτο, μάλλον αυτονόητα, όπως η αναστολή των δικονομικών προθεσμιών και των παραγραφών, ρητώς συμπεριλαμβάνονται στο αντικείμενο της παρεχόμενης, με τη συγκεκριμένη διάταξη, νομοθετικής εξουσιοδότησης. Εκείνες δε των κοινών υπουργικών αποφάσεων, επειδή, ακόμη και εάν ήθελε γίνει δεκτό ότι κινούνται εντός των ορίων της ως άνω εξουσιοδότησης, αναφέρονται μεν στη διεξαγωγή των διασκέψεων «με τη χρήση υπηρεσιακών τεχνολογικών μέσων», τα οποία, όμως, δεν καθορίζουν, με συνέπεια, πέραν του ελλιπούς της ρύθμισης, να μετατίθεται στους διασκεπτόμενους δικαστές,

κατά τρόπο που υπερβαίνει τις τεχνικές τους γνώσεις και την αντιληπτική τους ικανότητα για τα πράγματα, στο μέτρο που ηλεκτρονική συμμετοχή στη διάσκεψη μόνον από συγκεκριμένες συσκευές και χώρους εντός του Καταστήματος του Δικαστηρίου δεν προβλέπεται, η αποκλειστική ευθύνη για την τήρηση του δικαστικού απορρήτου, το οποίο τα όργανα των άλλων δύο κρατικών λειτουργιών, υπό τις δεδομένες περιστάσεις, αδυνατούν να εγγυηθούν. Και ναι μεν στις ανωτέρω επιφυλάξεις θα μπορούσαν να αντιταχθούν τα προσκόμματα στην αποτελεσματική άσκηση του δικαίωματος δικαστικής προστασίας, τα οποία ενδέχεται να συνεπάγεται η, λόγω της πανδημίας, προσωρινή αναστολή των δικαιοδοτικών εργασιών του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Ούτε, όμως, το τελευταίο θα αρκούσε για την άρση τους, με δεδομένο ότι, καθόσον, άλλωστε, οι διαδικασίες παροχής προσωρινής δικαστικής προστασίας έχουν εξ αρχής εξαιρεθεί της αναστολής και, για την αντιμετώπιση των καθυστερήσεων στην απονομή της δικαιοσύνης από την αναστολή, ήδη με το άρθρο 18 του ν. 4684/2020 (Α' 86/25.4.2020), οι δικαστικές διακοπές, για το τρέχον δικαστικό έτος, έχουν περιορισθεί, η αδυναμία διεξαγωγής διασκέψεων με τη φυσική παρουσία των μετεχόντων δικαστών δεν έχει, τουλάχιστον προς το παρόν, διαρκέσει επί τόσο χρόνο, ώστε να μπορεί να θεωρηθεί ότι διακυβεύεται το εν λόγω συνταγματικό δικαίωμα.

Ακολούθως, για το ανωτέρω θέμα, συντάχθηκε το παρόν τμήμα του πρακτικού, το οποίο, αφού θεωρήθηκε και εγκρίθηκε από τον Πρόεδρο, υπογράφεται από τον ίδιο και τη Γραμματέα.

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ

Η ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΑΡΜΑΣ

ΕΛΕΝΗ ΑΥΓΟΥΣΤΟΓΛΟΥ